

ВИПУСКНИКИ НА ЖИТТЄВОМУ РОЗДОРІЖЖІ: ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ

Розглядається ситуація, в якій перебувають молоді люди, які завершують навчання у школі. У цей період актуалізується необхідність здійснення вибору напрямів входження у соціальну структуру суспільства. Розглядаються особливості цього процесу, зокрема очікування самих молодих людей, що пов'язуються із прагненням посісти високе соціальне становище та перешкоди на цьому шляху. Однією із головних перепон на шляху отримання бажаного соціального статусу визначаються бар'єри, створювані самим суспільством із метою регуляції соціальної стратифікації. Автор підходить до думки, що утримання поза увагою цих бар'єрів або ж їх нашарування можуть зумовити невдале входження молодих людей у соціальну структуру, проявившись у формі аутсайдерства та маргінальності.

Keywords: *graduates, social orientation, social barriers, ageism.*
Ключові слова: *випускники, соціальні орієнтації, соціальні бар'єри, ейджизм.*

Ключевые слова: *выпускники, социальные ориентации, социальные барьеры, эйджизм.*

Соціологічна наука України має значний досвід вивчення проблем молоді, а останніми роками внесок у обґрунтування методологічних підходів та методів соціологічних досліджень соціальних проблем молоді зробили українські (О.Балакірева, І.Мартинюк, Є.Головаха, В.Головенько, О.Яременко) та російські вчені (І.Ільїнський, В.Лісовський та ін.). Проте швидкі процеси розвитку та перетворень у суспільстві зумовлюють також швидкі зміни у життєдіяльності молодих людей, їхній адаптації до існуючих умов та

виробленні індивідуальних життєвих стратегій. Тож виникає необхідність у розгляді особливостей ситуації, що постає перед молодими людьми на етапі соціального та індивідуального становлення.

Отже, метою нашої статті є аналіз соціальної ситуації, в якій перебувають випускники шкіл.

Завдання: розглянути особливості соціальних очікувань випускників; проаналізувати перешкоди на шляху досягнення бажаного соціального статусу; розглянути роль суспільного впливу на процес життєвого самовизначення молодих людей.

Завершення школи виступає значущою соціально-демографічною подією. Воно також перегукується із тим, що незабаром молоді люди стануть повнолітніми та набудуть нових прав і обов'язків у суспільстві. Сукупність цих подій призводить до актуалізації у молодих людей проблем життєвого самовизначення, виборів подальших стилів, стратегій життя.

Оскільки завдяки своїм особливостям випускники здатні швидше за інші соціальні групи оволодіти новими знаннями, професіями та спеціальностями, необхідними в умовах розвитку, то юнацтво виступає не просто суб'єктом – послідовником матеріальних та духовних багатств суспільства, а й творцем нових суспільних відносин.

На думку К.Мангейма, молодь не є чітко вираженою категорією прогресивності чи консервативності – вона є сирою масою, готовою до будь-якого починання залежно від наявних суспільних обставин [9].

Окрім того, як зазначає М.Головатий, молодь у суспільстві вирізняється високим рівнем соціального динамізму, мобільності, романтизму, соціальною нестриманістю, високим значним потягом до нового прогресивнішого способу життя [4].

При цьому вона, маючи багато спільних рис зі старшим поколінням, водночас відрізняється від нього. Ці риси дають змогу молоді як просуватися вперед порівняно із попередніми поколіннями, так і віднаходити для себе міру свободи, необхідну для розгортання життя у бажаному

для себе напрямі. Таким чином, виходячи із окреслених особливостей молоді, суспільство покладає на випускників значні сподівання – зокрема щодо їх подальшої продуктивної життєвої активності.

У свою чергу випускники виношують сподівання щодо свого майбутнього життя та підтримуючої ролі суспільства у ньому. Із цим пов'язані їхні соціальні орієнтації.

Виникає ситуація, в якій, з одного боку, молоді люди живуть теперішнім, іноді не заглядаючи у майбутнє і виходячи лише із наявних потреб та бажань, з другого – відчують потребу в упевненості, що майбутнє в них буде забезпеченим.

У зв'язку з цим Е.Гідденс писав, що молодь повинна навчитися прораховувати можливості, що відкриваються [9]. Саме тому для випускників важливим є окреслення поля їхніх можливостей. Ці поля можливостей конкретизуються із визначенням соціальних орієнтацій молоді. Соціальні орієнтації дають можливість співвіднести власні запити випускників щодо бажаного для них соціального становища та соціальних очікувань у процесі його досягнення.

Як зазначає російський соціолог Е.Омельченко, соціальна орієнтація старшокласників у своєму конкретному прояві пов'язується із прагненнями:

- потрапити у той чи інший соціальний прошарок, представники якого володіють привабливими для молоді людини якостями, характеристиками чи матеріальними символами;
- отримати освіту певного рівня чи якості;
- працювати, не працювати чи займатися лише своїм особистим господарством;
- займатися розумовою або фізичною працею;
- виконавчою, творчою чи управлінською працею;
- престижною чи малопrestiжною працею;
- працювати в державній, недержавній формі власності або ж мати свою справу;
- жити у великому місті, малому місті чи селі;
- залишатися жити там, де проживають зараз чи переїхати у тому числі за кордон.

При цьому головними критеріями виборів виступають престиж та доступність [4]. Тобто спрямованість у виборі соціальних позицій визначатиметься балансом із сукупності наявних можливостей та максимальної висоти соціального становища.

Так, Н.Касаткіна зауважує, що “спостережено орієнтацію на підвищення соціального статусу та поповнення тих соціально-професійних прошарків суспільства, статус яких характеризується високим рівнем освіти, престижу та доходу, розумовим характером праці. Більшість молоді обирає професії, статус яких вищий за статус професій їхніх батьків”. Вона вважає, що соціальна орієнтація має подвійний характер та є не лише усвідомленням теперішнього та майбутнього соціального статусу, проте і являє собою дії відповідно до визначених цілей [4].

При цьому випускники не обов'язково повинні перейняти соціальне становище своїх батьків, однак у проекції, вливаючись у соціальну структуру, вони повинні поповнити всі суспільні ніші [6] – суспільство зацікавлене у такому напрямі розвитку випускників, котрий стимулював би підвищення загальносоціального рівня життя. Інакше кажучи, зведення згодом до мінімуму потреби в підтримці молодих людей і стимулювання її самостійної активності, збільшення її віддачі.

Оскільки соціальні орієнтації прямо пов'язані з напрямками входження у соціальні структури, випускники повинні здійснити вибір якогось із них. Виходячи із того, що ресурси актуалізуються та перерозподіляються в суспільстві, випускники змушені шукати шляхи входження у його структуру та зайняти в ньому свою нішу. За визначенням С.Елдер, “одним із ключових етапів, здатних вплинути на шанси людини вирватися із бідності, є перехід людини із юності у доросле життя”. Випускники шукатимуть той зазор, у котрий зможуть вписатися, котрому зможуть відповідати і котрий буде найкращим для них” [10].

Вікіпедія: “Молодь – це сукупність молодих людей, котрим суспільство надає можливість соціального станов-

лення, *забезпечуючи* їх привілеями, проте *обмежуючи* у можливості активної участі у певних сферах життя соціуму”. Відтак, правові та соціокультурні обмеження за віковою ознакою дають можливість зберегти цю стратифікацію [11].

Тут варто згадати визначення К.Мангейма, що динамічні суспільства рано чи пізно повинні активізувати та навіть організувати молодь, яка, на його думку, виконує функцію поживляючого посередника соціального життя. “Зміна поколінь – універсальний процес, що базується на біологічному ритмі людського життя, у результаті якого в культурному процесі з’являються нові учасники, тоді як старі учасники цього процесу поступово зникають. Члени будь-якого покоління можуть брати участь лише у хронологічно обмеженому відрізку історичного процесу, тому суспільство повинне постійно передавати накопичений культурний спадок. При цьому перехід від покоління до покоління є послідовним процесом” [9].

Проте суспільство водночас залишається диференційованим, і для впорядкування множини соціальних зв’язків необхідна його стратифікація. Молодь є головною потенцією суспільства, проте продукування власних сенсів та ідей у неї суспільство змушене обмежувати через низький досвід та велику вірогідність помилкових виборів у житті. Тож інтеграція випускників в суспільство відбувається насамперед на основі інтерналізації зовнішніх норм і цінностей, значущими тут постають як орієнтація на загальносуспільні цінності, так і цінності найближчого оточення [6].

Крім того, створюються різного роду бар’єри, що підтримуються трьома взаємопов’язаними один із одним чинниками стратифікації (освіти, посади, сфери зайнятості батьків). Кожен з цих чинників володіє власною стратифікаційною дією, котра посилюється дією двох інших.

При цьому вплив і тиск суспільства (щодо необхідності вибору подальшої професії, рівня освіти, місцепроживання тощо) виявиться нерівномірним на різні частини ви-

пускників, навіть за умови намагання держави зрівняти можливості й шанси.

При цьому варто зауважити, що простір соціальної стратифікації у суспільствах перехідного типу, до якого відносять і Україну, прийнято визначати практично за одним показником – матеріальним, тож стратифікаційна структура визначається на основі економічних критеріїв класифікації [6].

У суспільній практиці значущою постає проблема “конструювання” суб’єкта як зрілого відповідального індивіда, який своєю діяльністю, власне, і повинен здійснювати перетворення суспільства.

Чим нижчим є аскриптивний статус молоді, наслідуваний від батьків, тим більшою є невизначеність можливостей для вибору ними свого життєвого шляху. Якщо для вихідців із високостатусних сімей стартові можливості у навчанні, роботі, створенні власної сім’ї є своєрідним трампліном, що забезпечується статками та зв’язками родичів, то для решти життєвий старт визначається власними здібностями, працелюбством або допомогою держави. “Без відповідної стартової позиції у молодій людині менше шансів зробити вибір, котрий покращив би перспективи на отримання роботи як для неї самої, так і майбутніх дітей. А відсутність таких шансів призводить до перенесення з покоління в покоління бідності... [10].

Спеціаліст з проблем молоді Л.Чізолм зазначав, що класове вплітається у процес взаємодії індивідів та груп із соціальними інститутами. Оскільки доступ до ресурсів розвитку першопочатково соціально зумовлений, а соціальні інститути його охороняють, то ситуація тиску, пов’язана із нерівністю стартових можливостей молодих людей, відтворюється у процесі їх взаємодії із інститутами соціалізації [9]. При цьому освіта в сучасному суспільстві є тим важливим інститутом соціалізації, який, сам по собі, чи в сукупності з іншими чинниками може забезпечити соціальне переміщення та просування молоді вгору по соціальній драбині.

Включення в соціальне життя – процес, що може супроводжуватися нереалізованими амбіціями та зруйнованими планами. Причиною цього може бути не просто недостатня цілеспрямована активність молоді, а нерівномірність загального розподілу можливостей серед різних соціальних груп. Наприклад, ризик залишитися без освіти буде суттєво вищим для молодих людей з малозабезпечених сімей. Тому вони знають, що досягнення життєвого успіху, символами якого виступають професійне самовизначення, створення сім'ї та набуття власного житла, відкладається на невизначений строк.

Сам процес соціалізації молодих людей, підкреслює Л. Чізолм, здатний продукувати протиріччя, що є наслідком процесу самовизначення молоді та перерозподілу молоді системою [9].

Власне, значна частина проблем життєпобудови пов'язана із нерівністю стартових позицій (наприклад, соціальний статус сім'ї випускника, рівень її матеріального забезпечення дають більший вибір для обрання престижного вузу).

Крім того, випускники спрямовані не лише на суспільний розвиток і зайняття у ньому відповідної позиції, а й бажають відповідати усім суспільним вимогам. Як основний потенціал суспільства вони змушені рухатися “в ногу” із часом, а також передбачати тенденції суспільних змін, а в сучасному суспільстві це доволі складно.

Одним з чинників, що обмежують можливість реалізації житєвих планів молоді щодо обрання напрямку, є вік. Як пишуть британські соціологи М. Янг та Т. Шулле, вік набуває значення своєрідного способу пригнічення шляхом утримання людей у фіксованих рольових рамках [2]. Ця дискримінація за віком у соціології окреслюється терміном “ейджизм”.

Хоча вікова дискримінація проявляється передусім у неоднаковому доступі до різних видів діяльності та різних соціальних організацій, вона також закриває доступ до вершини стратифікаційної драбини. О. Краснова вважає, що ейджизм підносить точку зору людей працездатного

віку, працюючого населення, що “пригнічують” молодих та старих [2]. Займаючи провідні позиції в соціальній структурі суспільства, дорослі володіють достатніми можливостями для обстоювання власного статусу та витіснення небажаних конкурентів з-поміж молодих.

Це напряму впливає на характер відтворення статусного становища представників молодого покоління та чітко простежується у системі економічних та трудових відносин. Отож оскільки у всіх суспільствах поняття старшинства має, окрім вікового, ще й соціально-статусне значення, молодь страждає від нерівності соціального становища, насамперед порівняно із дорослими. Вік відіграє роль значущої стратифікаційної основи. Молодь поставлена у ситуацію, у якій можливості пошуку та вироблення оптимальних шляхів подальшого життя доволі обмежені.

Реалізація намірів на утвердження у статусно-рольовій системі супроводжується подоланням супротиву, котрий незмінно зустрічається у ході цієї реалізації. Специфічність і невизначеність ситуації тут підсилюється ще й тим, що, з одного боку, ейджизм постає як реально існуюче суспільне обмеження, своєрідна дискримінація – коли молодь знає, що на робочих місцях перебувають старші та досвідченіші і їм надається перевага, а з другого – орієнтація суспільства відбувається переважно на молоде покоління як резерв активності; категорію людей, які готові постійно навчатися, сприймати нову інформацію. Проте прагнення молоді набуті більш привабливих соціальних позицій часто в конкуренції із представниками інших вікових груп знаходять вияв у суперечностях соціальної нерівності. Ця нерівність проявляється в різному доступі до влади та матеріальних благ – тобто сукупності можливостей і ресурсів.

За даними В.Половця, молодь під час пошуку роботи стикається з такими проблемами, як вимоги щодо стажу роботи, відповідної освіти, знань та вмінь [8].

Ейджизм змушує орієнтуватися на подальше продовження освіти та впродовж кількох років задовільнятися різними видами підзаробітку, що не дадуть можливості молодим людям стати економічно незалежними.

Освіта зберігає в орієнтаціях молоді провідну роль, являючись безальтернативною у силу того, що вступ у самостійне життя без отримання освіти у свідомості молоді виступає знаком соціального спуску в системі соціальної мобільності чи стагнації соціального статусу. Здобуття подальшої освіти означає майбутнє життя випускників шкіл найбільшим чином.

Це пов'язано насамперед із ейджизмом, а також у силу того, що вибір у якості подальшого шляху в житті здобуття освіти, своєю чергою, розширює варіанти подальших життєвих виборів. Тому він постає найбільш актуальним у цей віковий період. Проте із ним також пов'язується ряд обмежень. Власне, доступ до вершини стратифікаційної драбини зумовлений необхідністю завершення процесу соціального становлення і до цього маловірогідний.

Отже, ряд бар'єрів зумовлює фактично єдиний шлях до отримання бажаної соціальної позиції – шлях здобуття подальшої освіти.

Зі здобуттям освіти пов'язаний вибір не лише відповідної професії, а й намагання підвищити соціальне становище навіть порівняно зі становищем, яким володіли батьки.

Німецький соціолог У.Бек звертає увагу на нову негативну функцію освіти – втрату шансів у системі зайнятості. За ним, основна школа розподіляє наявність шансів і як освітня інституція загрожує тим, що суспільство освіти породжує у цьому сенсі нову, парадоксальну квазінеграмотність нижчих освітніх груп [1]. Тому освітня нерівність виступає негативною не лише в силу обмеження шансів на ринку праці, а й через перетворення у нерівність спадкову.

Так, Д.Константиновський виокремлює соціокультурний, територіальний та економічний бар'єри на шляху до отримання бажаної освіти.

В основі соціокультурного бар'єра, за Д.Константиновським, лежать відмінності: в освіті батьків, у сфері їх зайнятості, в посаді, яку вони обіймають.

Територіальний зумовлений відмінностями: у типах населених пунктів, відстані від місця проживання до ос-

вітнього закладу, транспортних можливостях, кількості освітніх закладів у межах потенційної доступності, рівні урбанізації.

Економічний бар'єр породжується відмінностями у статках сімей, рівні комп'ютеризації сімей, видатках на навчання.

У тих випадках, коли відмінності тісно пов'язані, виникає “кумулятивний ефект нерівності” [5].

При цьому процес вибору, за Е.Гареевим та Ю.Дорожкіним, можуть утруднювати деякі суперечності, зокрема:

- розрив між біопсихологічним і соціальним визріванням (психологічний вік із соціальним не збігаються, психологічна неготовність до здійснення важливого соціального вибору);

- неузгодженість взаємин у сім'ї та суспільстві (вимоги щодо активності, інновативної діяльності або ж підпорядкованості відмінні на рівнях сім'ї та суспільства);

- запити і потреби не збігаються з можливостями суспільства у їхньому задоволенні (ресурси, що надає суспільство для реалізації певних варіантів вибору недостатні) [3].

Серед основних проблем молоді також називаються погіршення фізичного та психічного здоров'я молоді, соціально-економічна несамотійність [8].

Французький соціолог М.Хальбвакс у 1935 р. писав про те, що людина, будучи ізольованою, не знала б навіть, що повинна померти [2]. Отже, плануючи майбутнє, випускники співвідносять не лише власні можливості із потребами, а й значною мірою враховують соціальні очікування стосовно себе.

При цьому вони змушені повністю підпорядковуватися правилам, що диктує суспільство – повноправними учасниками соціального процесу в силу обставин вони іще не можуть виступити. З цього постає і проблемність подолання перешкод на шляху до омріяного майбутнього.

Свобода проявляється не лише як вибір можливостей, а й як можливість вибору, що залежить від об'єктивних соціальних умов, а також усвідомлення цієї можливості та бажання здійснювати певний вибір. Отже, дисбаланс між вибором старшокласників і можливостями реалізації

цього вибору, між потребами та звужуваними можливостями їх задоволення через працю є передумовою ризику економічної та соціальної маргінальності.

Проте навіть саме намагання досягти якнайкращого становища пов'язується із ризиком – якщо у цей період випускник не реалізує якнайкращий варіант розвитку життя, то згодом це здійснити буде набагато важче. З іншого боку – якщо він не зможе реалізувати запланованого – зокрема вступити у бажаний навчальний заклад, – виникає ризик опинитися поза будь-якою соціальною структурою, тому що відсутність освіти обмежує можливості суспільної активності. Відповідно, насамперед ризик постає у формі невключення в суспільні структури, тобто маргіналізації та аутсайдерства.

Проблема набуває значення ще й тому, що життєві стратегії (як форма життєпобудови, котра водночас дає змогу привносити продуктивний вклад у суспільство та забезпечує задоволеність життям) вибудовуються на основі взаємодії з суспільством та співвіднесення власних життєвих планів та активності із суспільними. Окрім усього, перенесення цих ризиків на площину ситуації випускників засвідчує, що тут можливе їх підсилення, оскільки старшокласники і так перебувають у маргінальному становищі.

Невиправдання соціальних експектацій виливається у загрозу невходження в суспільні структури. Це проявляється у маргіналізації та аутсайдерстві, втраті ціннісних орієнтирів. “...Молоді люди, котрі не мають можливості повною мірою реалізувати свій продуктивний потенціал, схильні до...маргіналізації та збіднення, бездіяльності та можливого втягування у протизаконну діяльність, до розчарування у власних силах та звернення цього розчарування на суспільство, яке породило це” [10].

Соціальна ситуація, в якій перебувають випускники, характеризується високим рівнем напруженості, що зумовлено значними очікуваннями суспільства та самих випускників щодо подальшого майбутнього та ролі в ньому. Невдалий вибір на пряму життєздійснення, неврахування перешкод на шляху до бажаного зумовлюють ризик невхо-

дження у бажані соціальні структури, полишення обіч соціального життя.

Література

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Бек У. ; пер. с нем. В.Седельника и Н.Федоровой. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Веселкова Н.В. Социология возраста и взросления / Веселкова Н.В., Прямикова Е.В [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http:// do.teleclinica.ru/184707](http://do.teleclinica.ru/184707)
3. Гареев Э.С. Молодежь индустриальной России : жизненные и социально-политические ориентации / Э.С.Гареев, Ю.Н.Дорожкин // Социс. – 1993. – № 1.
4. Касаткина Н.П. Социально- профессиональные ориентации учащейся молодежи региона / Н.П. Касаткина // Журнал “Регионология”. – 2010. – №3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://regionsar.ru/node/568?page=0,1>
5. Константиновский Д.Л. Неравенство и образование. Опыт социологических исследований жизненного старта российской молодежи (1960 – начало 2000-х) / Константиновский Д.Л. – М. : ЦСП, 2008. – 551 с.
6. Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв’язання : зб. наук. публ. за підсумками викон. наук. прогр. і проектів у 1996 році. Вип. 6 / Укр. н.-д. ін-т проблем молоді ; ред. М.Ф.Головатий. – К. : Столиця, 1997. – 208 с.
7. Омельченко Е. Молодёжь. Открытый вопрос / Омельченко Е. – Ульяновск : Симбирская книга, 2004. – 184 с.
8. Половец В. М. Соціальні проблеми молоді / В. М. Половец // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 74. – Т. 2.
9. Чупров В.И. Молодёжь в обществе риска / Чупров В.И., Зубок Ю.А., Уильямс К. – [2-е изд.]. – М. : Наука, 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.isprras.ru/pics/File/books/Youth%20in%20risk.pdf
10. Элдер С. Мировые тенденции в сфере молодежной занятости / Элдер С., Шмидт Д. – Женева : Международное бюро труда, 2006. – 61 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/youth_2006_ru.pdf
11. Універсальна електронна інтернет-енциклопедія Вікіпедія [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>